

Brina Škvor Jernejčič

O kovinah v Heziodovih pesnitvah *Teogonija* in *Dela in dnevi*: kratek razmislek.

Heziodovi pesnitvi *Teogonija* ter *Dela in dnevi* nista le edinstveni literarni stvaritvi, temveč tudi dragoceni pričevanji o življenju in o organizaciji grške družbe v arhaični dobi.¹ Mnenja o dataciji Heziodovih pesnitev se kljub številnim študijam še vedno razhajajo. Večina klasičnih filologov daje časovno prednost Homerju, ki naj bi živel v 8. stol. pr. Kr., in posledično datirajo Hezioda v čas ok. l. 700 pr. Kr.² V nekoliko zgodnejši čas, v zadnjo tretjino 8. stol. pr. Kr., ga postavlja Martin West.³ Kakorkoli že, pesnik je neizpodbitno živel v obdobju, ki ga zgodovinarji imenujejo arhaična doba, torej v času, ko so Grki od Feničanov prevzeli črkovno pisavo in začeli razvijati mestno državo, polis. Z letom 776 pr. Kr. se začno tudi seznami zmagovalcev na olimpijskih igrah, kmalu zatem velika grška kolonizacija Sredozemlja.⁴ Ta čas sovпада z železno dobo na ostalem evropskem prostoru, torej dobo, ko se uporaba železa že povsem uveljavi.

ZLATO

Zlato je v obeh Heziodovih pesnitvah namenjeno izključno bogovom, oni ga nosijo, zlato je njihovo delo, ali pa so sami označeni kot zlati.⁵ Edina izjema

1 West, *Hesiod. Theogony. Works and Days*, vii.

2 Gantar, *Heziod: Teogonija*, 59.

3 West, *Hesiod. Theogony. Works and Days*, vii.

4 Npr. v slovenskem jeziku Bratož, *Grška zgodovina*, 49 ss.

5 Podobno tudi pri Homerju, glej Seaford, *Money and the early Greek mind*, 30–31.

je Pandora, ki nosi zlate ogrlice, ki ji jih je poklonila Peithó (*Op.* 74), njen zlati obraz je z milino oblila Afrodita (*Op.* 65). Ne preseneča, da je Pandora edina ne-boginja, ki je okrašena z zlatom, saj prav njeno ime pomeni »z vsem obdarjena«. Potem ko je Prometej bogovom ukradel ogenj, jo je po naročilu Zeusa ustvaril Hefajst, da bi z njo kaznoval človeški rod. Pandora je iz radovednosti odprla posodo in iz nje nad človeštvo izpustila zlo, težko delo in bolezn. Če je imela sposobnost, da prepriča in ukani ljudi, je morala biti lepa, »zlata«, torej božanska.

V nestvarni vlogi, torej kot prisposoba za lastnost boga, se zlato pojavi pri Afroditi in Dionizu. Največkrat je z zlatom označena Afrodita kot boginja ljubezni in lepote. Tako na primer Heziod piše o ljubezni, »ki Afrodita jo zlata je vžgala« (*Th.* 1005), o »delih bogate zlata Afrodite« (*Op.* 521), o »prezlati Afroditi« (*Th.* 822, 975; *Op.* 521). Heziodov opis Afrodite kot »zlate«, torej lepe, se zdi povsem razumljiv, saj gre za boginjo ljubezni, lepote in prokreacije. Je tudi izbranka v Parisovi sodbi; Paris ji da prednost pred Hero in Ateno, ona pa mu v zameno obljubi najlepšo žensko na svetu, Spartanko Heleno. V povezavi z lepoto in ljubeznijo nastopi Afrodita tudi v zgodbi o Pigmalionu, ki izkleše slonokoščeni kip ženske in se vanj zaljubi. Afrodita usliši njegovo prošnjo in kip oživi.

Med moškimi bogovi je pri Heziodu »nosilec« zlata zlatolasi Dioniz (*Th.* 947). Tu je zlato spet treba razumeti kot atribut lepote. Eden izmed atributov Dioniza, boga vina, vegetacije, užitka in veseljačenja, je tudi bršljanov venec, ki ga bog nosi na glavi. Morda je ta venec razlog, da ga je Heziod označil za zlatolasega. Tvarno zlato, torej zlati predmeti, pripadajo naslednjim bogovom: Hera nosi prezlate sandale (*Th.* 454), Irida prinese Zeusu v zlati posodi k sveti bogovski prisegi slavno studenčnico (785), deveterim Muzam glave kraši zlat nakit (916). Prav tako je zlato orožje bogov, na primer Apolonov zlati lok (*Op.* 771) in zlato bodalo Hrisaora, sina Pozejdona in Meduze (*Th.* 283). Apolon je pri kasnejših avtorjih velikokrat označen kot Helios, bog sonca, torej zlatá. V Homerskih pesnitvah nosi tudi nadimek φοῖβος (lesketajoč se, bleščeč). Ne preseneča torej, da je opremljen z zlatom; metafora je v starogrških bogovskih himnah pogosta. Ob verzih, ki slavijo moč in slavo bogov, so pomembni tudi njihovi atributi, ki označujejo in povečujejo posameznega boga (npr. prej omenjeni Apolonov zlati lok).⁶ Zlato, najbolj dragocena izmed kovin, torej ne more biti človeška, temveč je lahko samo božanska.

Zlato se pojavi v tudi skrajnih predelih »božanskega kozmosa«: v globini morja v zlati palači domuje Triton, sin Zeusa in Amfitrite (*Th.* 934); na robu zemlje strašna kača varuje zlata jabolka (*Th.* 335). Tudi geografsko oddaljenost oz. nedosegljivost zlata lahko torej izenačimo z nedosegljivostjo božanskega.

Daleč najbolj poudarjena pa je simbolna vloga zlata v Heziodovem mitu o dobah oz. rodovih človeštva v *Delih in dnevih* (109–211). Heziod opiše zlati

6 Furley, »Prayers and Hymns«, 130.

rod kot prvi rod umrljivih ljudi in kot delo nesmrtnih bogov (109–110). Bil je najboljši med vsemi rodovi; življenje ljudi je bilo v tem času podobno življenju bogov, proč od nadlog, brez napornega dela, sredi obilja dobrot (112–119). Nazadnje je zemlja ljudi zlatega rodu zagrnila v svoje naročje, postali so demoni. Izvemo še, da je zlati rod živel v času Kronosa. Tudi v tem primeru je zlato očitno tudi božansko; zlati rod je bogovom najbližji in jim je najbolj od vseh podoben.

SREBRO

Srebro se pojavi v *Teogoniji* dvakrat v povezavi z vrtinci rek, potomcev Okeana in Tetije, Strimona, Fasisa, Resosa in Aheloja (791), ter vrtinci rek v Hadu (340). Prav tako v Hadu stoji zid orjaških srebrnih stebrov, ki se dviga v višave (779). S srebrom opiše Heziod Tetido, srebrnonogo nimfo (1006). Že omenjeni Pandori pokloni Atena poleg pasu tudi srebrno obleko (574). Srebro je tako slabše od zlata, ni več atribut bogov, temveč pesnik z njim opisuje vrtince rek in visoke stebre. Z vodo je povezana tudi srebrnonoga morska nimfa Tétida. Kako lahko torej razložimo pomen srebra pri Heziodu? Zdi se, da značaj vseh naštetih srebrnih prvin kaže na neukrotljivost, nedosegljivost – vrtinci, visoki stebri, in nenazadnje morda srebro samo (npr. živo srebro) – nedosegljivo kot zlato, vendar ne več božansko. Podobnost je v lesku in v relativni mehкости. Poleg tega je srebro odporno proti koroziji in je kot tako »nesmrtno«. ⁷

Edina omemba srebra v *Delih in dnevih* se nanaša na srebrni rod ljudi. Ta je bil ustvarjen za zlatim rodom in bil je dosti slabši od njega (127–128); ni častil nesmrtnih bogov, ni jim hotel prinašati svetih darov, zato ga je Zeus zbrisal z obličja zemlje in spremenil v podzemne duhove (135–141). Srebrni rod je torej živel v času Zeusove vladavine. Sicer Heziod srebra ne omeni niti pri opisih nakita niti orožja; izvemo le, da je srebrni rod manj vreden od zlatega.

BRON

Srebrnemu rodu pri Heziodu sledi bronasti, rod silovitih orjakov, divjih in čvrstih, rojenih iz jeséna. Ljubil je vojno in boj, kruha ni užival, srce je imel neustrašno kot iz adamanta (kremen), imel je tudi bronaste hiše, bojno opravo in orodje iz brona, črnega železa ni poznal (*Op.* 143–155).

Bron je torej človeški, je prva zlitina, delo človeških rok. Izdelava bronastih predmetov terja veliko več znanja kot obdelava zlata ali srebra. Z arhe-

⁷ Seaford, *Money and the early Greek mind*, 31.

ološkega stališča pade v oči Heziodova navedba, da je imel bronasti rod bronaste hiše. Ostalin, ki bi opravičevale ta opis, pravzaprav ni. Gwyn Griffiths meni, da gre za povsem fantastičen opis;⁸ obenem kritizira Sinclaira, ki povleče vzporednico s stenskim dekoracijami z bronom in bronasto oblogo v mikenskih grobnicah – *tholosih*. Postavlja se namreč vprašanje, ali gre dejansko za hiše, zgrajene iz brona, ali pa za hiše, v katerih se bron samo hrani. V tem smislu je zanimiva primerjava z asirskim administrativnim besedilom iz druge četrtine 13. stol. pr. Kr. (vladavina kralja Shalmaneserja I.), ki omenja, da so štiri bronasta in celo eno železno bodalo, poleg sulice iz neznane kovine *habalginnu*, shranjeni v »bronasti hiši«.⁹ Morda je hotel Heziod povedati samo to, da je bronasti rod poznal »hiše brona«, torej neke vrste orožarne.¹⁰ Druga možnost so svetišča, kjer so darovali bron oz. bronaste predmete. Slednje se zdi verjetno tudi zato, ker Heziod edino pri bronastem rodu ne pove ničesar o njegovem odnosu do bogov. Nekoliko mlajšo vzporednico iz 6. stol. pr. Kr. najdemo tudi v Sparti. Pavzanij namreč poroča o bronasti hiši, Atenišem svetišču v Sparti, ki je bilo okrašen z bronastimi opaži.¹¹

Prav tako je zgovorna Westova opomba v zvezi z ognjem,¹² ki ga jezni Zeus vzame ljudem. West ugotavlja, da je v mitologiji ogenj pogosto predstavljen kot element, ki prebiva oz. je shranjen v drevesih. Torej obstaja posredna povezava med bronastim rodom (ki dela z bronom), drevesom (iz katerega je bil rojen) in ognjem (ki je ključni element pri obdelavi brona, saj metalurška dejavnost zahteva visoke temperature). Pomenljiv je tudi Heziodov podatek, da bronasti rod (še) ni poznal železa. Na podlagi tega so Heziodov bronasti rod številni avtorji »datirali« v grško bronasto dobo. Pri tem je treba omeniti, da so Mikenci takrat že poznali železo, le da je bilo redko.¹³

Omembe brona so pogostejše v *Teogoniji*. Zanimiva je prispodoba o laježu Kerbera, strašnega psa čuvaja v Hadu, ki odmeva kot bron (311) – očitno je mišljen težak, neprijeten, celo strašljiv zven. Prav tako je zanimiv Heziodov opis oddaljenosti Tartara od zemlje:

τόσσον γάρ τ' ἀπὸ γῆς ἐς τάρταρον ἡρόεντα.
 ἐννέα γὰρ νύκτας τε καὶ ἡμέατα χάλκεος ἄκμων
 οὐρανόθεν κατιών, δεκάτῃ κ' ἐς γαῖαν ἵκοιτο·
 ἐννέα δ' αὖ νύκτας τε καὶ ἡμέατα χάλκεος ἄκμων
 ἐκ γαίης κατιών, δεκάτῃ κ' ἐς τάρταρον ἵκοι. (721-725)

8 Griffiths, »Archaeology and Hesiod's Five Ages«, 113.

9 *Bit siparri* je v angleškem prevodu *bronze-house* (Postgate, »Assyrian Texts and Fragments«, 13). Verjetno je spet mišljena hiša, v kateri se bron hrani, ne »bronasta hiša«.

10 Podobne omembe namreč najdemo tudi pri Homerju, na primer: »kadar pa obide možá duh Zeusa, egíde nosilca / urno s Telémahom sinom pobere prelepo orožje, / v kamro ga spravi, od rok, čvrsto zasune zapaha.« (Od. 24.164-166).

11 Richer, »The Religious System in Sparta«, 239.

12 West, *Hesiod. Theogony. Works and Days*, 70.

13 Varoufakis, »Investigation Minoan and Mycenaean Iron Objects«, glej tudi Waldbaum, »Coming of Iron Eastern Mediterranean«.

Toliko namreč od zemlje odmaknjen je Tartar megleni:
 ako devet noči in dni bi moralo bronasto naklo
 z néba letelo, desetega dne bi padlo na zemljo.
 Ako devet noči in dni bi bronasto naklo
 z zemlje letelo, desetega dne priletelo bi v Tartar.

(Prevod Kajetan Gantar)

V povezavi z Tartarom, domovanjem poraženih Titanov, se pojavi bron kar trikrat; obkroža ga bronast zid (726), zapirajo ga bronasta vrata, edini izhod, ki ga je zapahnil bog Pozejdon (732), na tla je pritrjen bronast prag (811-812). Bronast je tudi prag hiše, kjer prebivata Dan in Noč, a se nikoli ne srečata (749).¹⁴ V isti hiši¹⁵ domujeta otroka Noči, Spanec in Smrt. Slednje božanstvo ima dušo iz železa, v prsih mu bije neizprosno srce (764-765). Presenetljivo srečamo bron v povezavi z orožjem zgolj dvakrat, in sicer pri Memnonu, sinu Zarje in Titona, ki nosi bronast šlem oz. čelado (984) in pri Heraklu, ki ubije Hidro z bronom, torej bronastim orožjem (316).

Pri navedenih omembah brona je spet treba ločevati med nestvarnim pojmi in stvarnim predmeti. Nestvaren je samo lajež Kerbera, ostale omembe se vežejo na konkretne predmete. Lastnost vseh je, da so trdni, močni: na nakovalu se kuje,¹⁶ zid, vrata in prag zadržujejo poražene Titane v Tartaru. Bronasto orožje imata pri Heziodu samo Memnon in Herakles. Zanimivo je, da prihaja Memnon z vzhoda. Po pričevanjih antičnih avtorjev naj bi zgradil številne palače v Ekbatani (današnjem Hamadanu v Iranu). V trojanski vojni pride na pomoč Trojancem, a ga v dvoboju ubije Ahil. Povezava z vzhodom je zanimiva predvsem v zvezi s kovino in začetki metalurgije.

ROD HEROJEV

Bronastemu sledi rod božanskih ljudi – herojev, za katere pesnik pove, da so jih pogubile nesrečne vojne (v Tebah in v Troji). Izvemo tudi, da so bili boljši in pravičnejši kot bronasti rod (156–166). Preseneča, da v teh verzih pesnik niti enkrat samkrat ne omeni kakršnekoli kovine. Morda zato, ker nobena od znanih kovin ne bi mogla ponazoriti dejstva, da je rod herojev primerljiv zlatemu rodu. Ta kovina bi morala biti boljša od brona in od železa, vendar ne bi smela biti zlato ali srebro. Smiselna je razlaga, da je s tem herojski rod izvzet iz serije razvrednotenj.¹⁷ To se kaže tudi v dejstvu, da gredo heroji po smrti na Otoke Blaženih.

14 Za podrobnejšo analizo problema te lokacije glej Johnson, »Hesiod's description of Tartarus«, 21–22.

15 Tudi iz Gantarjevega prevoda jasno izhaja, da gre za hišo, kjer prebivata Dan in Noč. Drugače Johnson, »Hesiod's description of Tartarus«, 22–23.

16 Glej tudi Gantar, *Heziod: Teogonija*, 57.

17 Vernant, *Myth and Thought among Greeks*, 26.

ŽELEZO

Z železom poimenuje Heziod peti, poslednji rod, kateremu pripada tudi sam. Pestita ga žalost in bridka nadloga, težko delo, bogovi pošiljajo nadenj težke skrbi (*Op.* 174-178). Bedo tega rodu (in časa) pesnik poudari s tem, ko pravi, da bi rajši prej umrl ali se pozneje rodil. Presenetljivo je, da razen v opisu železnega rodu ta kovina v Heziodovih pesnitvah nastopa zelo poredko. Vedno se pojavi v povezavi z orodjem. Pesnik svetuje, da je treba v času žetve nabrusiti železne srpe (*Op.* 387). Drugič pravi, da si na razkošni gostiji, kjer slaviš bogove, ne smeš z železnim nožem rezati odmrlega nohta od svežega prsta (*Op.* 742-743).¹⁸ Železo se v kontekstu prispodobе ali primerjave pojavi zgolj dvakrat. Omenili smo že, da ima Smrt dušo iz železa, torej trdo, neizprosno dušo – prej ali slej pride po vsakega od umrljivih ljudi. Drugič se železo pojavi v opisu silovitega boja med olimpskimi bogovi in Titani, natančneje Zeusa s Tifonom, torej pred nastopom železnega rodu:

πολλή δὲ πελώρη καίετο γαῖα
αὐτμῇ θεσπεσίῃ, καὶ ἐτήκετο κασσίτερος ὥς
τέχνη ὑπ' αἰζηῶν ἐν ἐντρήτοις χοάνοισι
θαλφθεῖς, ἢ σίδηρος, ὃ περ κρατερώτατός ἐστιν,
οὔρεος ἐν βήσσησι δαμαζόμενος πυρὶ κηλέω
τήκεται ἐν χθονὶ δῖη ὑφ' Ἡφαίστου παλάμησιν·
ὥς ἄρα τήκετο γαῖα σέλαι πυρὸς αἰθομένοιο.
ρίψε δὲ μιν θυμῷ ἀκαχῶν ἐς τάρταρον εὐρύν. (*Teogonija*, 861-868)

Zemlja prostrana povsod je gorela od hlapov božanskih,
vsepovsod se topila, tako kot tali se kositer,
kadar ga zlivajo spretni možje v topilnik luknjati,
ali tako kot tali se železo, najtrša kovina,
kadar jo v gozdnih globelih, na zemlji božanski, umetno
mojster Hefájst oblikuje, razbeljeno v ognju žarečem:
prav tako se topila je zemlja v ognjenem sijaju,
njega pa Zeus razsrjen v Tartar prostrani je pahn timer.
(Prevod Kajetan Gantar)

Na tem mestu gre po eni strani za povsem realističen opis: pesnik primerja dogajanje na zemlji s procesom taljenja železa; lahko pa ga beremo spet kot prispodobo. Zanimiva je razlaga T. A. Rickarda, ki odlomek pojasnjuje s silovitim gozdnim požarom, katerega posledica je »samo od sebe staljeno« železo, oz. t.i. meteorsko ali izpodnebno železo, ki je v mnogih kontekstih

¹⁸ Glej tudi Gantar, *Heziod: Teogonija*, 102, kjer pojasnjuje, da je železo v religioznem pogledu manj čisto kot bron. Za etnološke primerjave (oz. folkloro) tega običaja glej sicer star, a zanimiv članek Sikes, »Folk-lore in the Works and Days of Hesiod«, 390.

tudi arheološko izpričano.¹⁹ West povezuje 866. verz *Teogonije* – »powered by burning fire in mountan glens, melts in the divine ground by Hephaestus' craft: even so was the earth melting in the glare of the conflagration«²⁰ – s taljenjem železa v tleh, kot preprosto ali celo prvotno tehniko obdelave železa v Indiji in Afriki.²¹

Ko obravnavamo pojavljanje železa v Heziodovih pesnitvah, moramo omeniti tudi odlomek *Teogonije* 174–181, ko mati Zemlja podari svojemu sinu Kronosu orožje, ostro nazobčani srp, ter ga nauči vseh zvijač. S srpom naposled Kronos kastrira in s tem ubije svojega očeta Nebo. Ta orjaški srp in druge vrste orodja je Zemlja spočela iz sivega jekla (161–162). Že Gantar v opombi opozori, da izvira beseda verjetno še iz obdobja pred grško železno dobo, torej gre za »legendarno« zvrst železa, ki jo uporabljajo samo bogovi. V originalu je ta kovina imenovana ἀδάμας (»neukrotljiv«).²² West razlaga to besedo kot najtršo kovino (»of a great hardness«), ki so jo uporabljali bogovi.²³ Kot že omenjeno, je imel bronasti rod srce neustrašno kot kremen oz. »iz adámanta« (Op. 147), torej je tu, v Gantarjevem prevodu, ista snov razumljena kot kamen in ne kot kovina (železo).²⁴ Vsekakor gre za neko zelo trdo snov, navadnim smrtnikom nepoznano, last bogov. Pojavi se tudi v drugih antičnih tekstih. S srpom ali mečem iz te snovi Perzej obglavi Meduzo, katere odsev vidi v bronnastem ščitu.²⁵ Vergil opisuje, da je bil Tartar varovan z dvema podbojema, narejenima iz trdnega adamanta (*Eneida*, 6.552).²⁶

Omembe drugih kovin so v Heziodovih pesnitvah izredno redke.²⁷ Kaj lahko torej Heziod prispeva k razumevanju uporabe in percepcije brona in železa pri protozgodovinskem mediteranskem človeku? Iztočnica za nadaljnja razmišljanja je članek G. J. Griffithsa.²⁸ V njem se avtor sprašuje, ali ima kovina, ki označuje posamezen rod, metaforičen ali dobesedni pomen. Po njegovem mnenju sta prvi dve kovini, torej zlato in srebro, v celoti metaforični.²⁹ Grkom je zlato predstavljalo svetlobo, srečo, blaženost,³⁰ skratka pojme, odlike in stanja, ki jih z zlatim rodom povezuje tudi Heziod. V prid tezi, da gre morda res za metaforično rabo zlata, govori že dejstvo, da je zlato božansko. Nasprotno kažejo arheološke raziskave, saj so najdbe iz zlata zelo stare. Spomnimo se samo slovitega trojanskega zaklada, ki je starejši od »Priamo-

19 Rickard, »Use of Meteoric Iron«, 55.

20 West, *Hesiod. Theogony. Works and Days*, 28; glej tudi Strauss Clay, *Hesiod's Cosmos*, 26.

21 West, *Hesiod. Theogony. Works and Days*, 71.

22 Gantar, »Heziod in njegov pesniški svet«, 83.

23 West, *Hesiod. Theogony. Works and Days*, 65.

24 Glej tudi Smith, »History and the Individual«, 146.

25 Lastnost brona, da odseva, je omogočala, da so že v prazgodovini pa tudi v antiki iz te kovine izdelovali ogledala.

26 V Bradačevem prevodu je adamant preveden kot jeklo: »Spréd velikanska so vrata, podboji iz samega jekla,«

27 Npr. glej zgoraj verz, kjer je poleg železa omenjen tudi kositer (*Th.* 862).

28 Griffiths, »Archaeology and Hesiod's Five Ages«.

29 Prav tam, 109–110.

30 Tu povzema avtor Pindarjevo prvo olimpijsko odo.

ve dobe« oz. dobe herojev. V čas začetka zgodnje bronaste dobe datiramo na primer zlate predmete s Kikladov,³¹ poznamo pa tudi starejše najdbe zlatih neolitskih predmetov iz 5. tisočletja pr. Kr.³² Iz kasnejšega, mikenskega obdobja poznamo slavne zlate maske mikenskih veljakov in druge zlate pridatke, ki so pripadali eliti. Zlato je skozi vsa grška prazgodovinska obdobja ostajalo dragocena kovina.³³

Kot je opozoril že Smith, je Heziodova pripoved o petih dobah razpeta med zlato preteklostjo in pesnikovo železno sedanjostjo.³⁴ Simbolika kovin v tem pogledu samo poudari razdaljo in nasprotje med najboljšim in najslabšim. Pridevnik »zlat« tudi v modernih jezikih označuje nekaj dobrega oz. odličnega, »železen« pa večinoma nekaj slabega oz. težkega.³⁵ Kot je bilo omenjeno, imata ti dve kovini podoben pomen tudi v Heziodovih pesnitvah, kjer »zlat« (in zlato) označujeta nekaj najboljšega, božanskega, »železen« (in železo) pa nekaj najslabšega, celo pogubnega.

Med zlatom in železom sta srebro in bron.³⁶ Oba sta slabša od zlata, vendar sta vseeno bleščeči in lepi kovini. Poglavitna razlika, ki loči bron od srebra in zlata, je v tem, da je bron zlitina, človeška iznajdba, ki zahteva veliko znanja in spretnosti, predvsem pa sta zanjo potrebni dve surovini, iz katerih je lita. Hkrati je bron veliko trši od drugih dveh kovin, zato ni čudno, da je poleg nakita bronasto predvsem orožje. O bronastem orožju piše tudi Heziod. Zgovorna je tudi povezava metalurške dejavnosti (v smislu ulivanja in kovanja) s podzemljem. Ne samo, da se bron velikokrat pojavi v Tartaru, bronasti rod je tudi prvi, ki gre po smrti v Had. Že prej smo omenili povezavo bronastega rodu z drevesom³⁷ in ognjem, torej dvema poglavitnima elementoma metalurgije. Nasprotno gre rod herojev, ki ni označen z nobeno kovino, po smrti na Otoke blaženih, pripadniki zlatega rodu pa postanejo po smrti demoni ali »blagi duhovi nad zemljo«.³⁸ Kako lahko naj v tem kontekstu razumemo, da pripadniki srebrnega rodu po smrti postanejo podzemni duhovi?

Nekaj informacij o pomenu in simboliki železa je mogoče najti v asirskih besedilih. V njih izvemo, da je železno okovje, ki so ga nosili sužnji, simbol kraljeve moči. Železo je zaradi svojega magnetnega delovanja omenjeno

31 Broodbank, *Island Archaeology of the Early Cyclades*, 15.

32 Vavelidis, Andreou, »Gold and gold working«, 361, glej tudi Spencer Harrington, »Greek Gold Seized«.

33 Za zlato kot kraljevski simbol glej Vernant, *Myth and Thought among Greeks*, 32–33.

34 Smith, »History and the Individual«, 148.

35 Npr. »zlat«, tj. dobronarčen človek, »zlat« v pomenu »dragocen«, »koristen«, tudi »zvonek«, »svetel« (glas); »zlato srce«; »rana ura – zlata ura«; prim. SSKJ, 5.890–891. Tako pozitiven kot negativen pomen lahko ima pridevnik »železen«: »zelo močen«, »krepek« (železne roke), »zelo trden«, »neuničljiv« (»železno zdravje«, »železna volja«, »potrpljenje železna vrata prebije«), »zelo strogo« (»železen red«), »temeljen«, »osnoven« (»železni repertoar«); SSKJ, 5.984–985.

36 Na Heziodovem spisku kovin manjka baker. Griffiths, »Archaeology and Hesiod's Five Ages«, 113–114, to razlaga z dejstvom, da stara grščina, kot tudi nekateri drugi jeziki, ni imela različnih izrazov za baker in bron.

37 Za primerjave tega motiva v drugih indoevropskih jezikih (in mitih) glej West, *Indo-European Poetry and Myth*, 375–376.

38 Gantar, *Heziod: Teogonija*, 97.

tudi v asirskih medicinskih tekstih. V dveh neobabilonskih besedilih lahko razumemo železo v smislu nesmrtnosti. V hetitskih pravnih tekstih od 16. do 13. stol. pr. Kr. se pojavi »železen« v besedni zvezi »železne besede kralja« (ki ne smejo biti zavrnjene, prelomljene).³⁹ Pri Babiloncih je zlato povezano s soncem, srebro z luno in baker z boginjo Ištar.⁴⁰ V orientalskih besedilih najdemo tudi shemo degradacije kovin po zaporedju zlato-srebro-bron-železo. Griffiths navaja orientalske vzporednice k Heziodovemu mitu o rodovih človeštva;⁴¹ tudi v teh besedilih ima železo v primerjavi z drugimi kovinami podrejeno vlogo. Zanimivo je tudi kitajsko besedilo princa Huana iz prve polovice 7. stol. pr. Kr. (torej skoraj sočasno s Heziodom), ki pravi (navajam v angleškem prevodu):

The lovely metal (bronze) is used for casting of sword and pikes; it is used in compay of dogs and horses (for profitless hunting). The ugly metal (iron) is used for casting of hoes which flatten (weeds) and axes which fell (trees); it is used upon the fruitful earth.⁴²

Železo torej ni le grdo – v primerjavi z lepim, celo plemenitim bronom, ampak tudi uničuje, seka, pogublja plodove zemlje. Medtem, ko bron služi izkoriščanju zemeljskih dobrin, se da z železnim orodjem uničevati zemljo.

Pomenljivo je, da se železo v ritualnih kontekstih pojavlja izredno redko. Omenili smo že, da je velja v antiki železo za manj čisto kot bron.⁴³ Pri Asircih so se železni predmeti bogovom darovali bistveno bolj poredko kot predmeti iz drugih kovin.⁴⁴ Rimski in sabinski svečeniki naj bi se brili zgolj z bronastimi britvami.⁴⁵ V tej zvezi je zanimiva povezava z dejstvom, da poznamo iz časa pozne bronaste in zgodnje železne dobe v srednjeevropskem prostoru samo bronaste britve. Najpogostejše so bile najdene v moških grobovih. O odporu do uporabe železa v ritualih piše tudi Frazer v *Zlati veji*.⁴⁶ V primeru, da so morali v svetem gaju arvalskih bratov (*fratres arvales*) v Rimu z železnim orodjem izklesati kak napis, so morali kar dvakrat darovati spravno daritev jagnjeta in prašiča. Podobno je bilo v grška svetišča prepovedano prinašati železo. Antični viri poročajo, da se platajski arhont ni smel dotakniti železa. Izjema je asirski ritual očiščevanja, v katerem mora žena uporabiti železno posodo, ko skuša pritegniti moževo pozornost in ljubezen.⁴⁷

39 Pleiner in Bjorkman, »The Assyrian Iron Age«, 305 (s primarnimi viri).

40 Gwyn Griffiths, »Archaeology and Hesiod's Five Ages«, 117.

41 Prav tam, 116. Glej tudi West, »Ancient Near East Myths«, 37-38.

42 Prevod J. Needham, povzeto po Muhly et al., »Iron in Anatolia«, 68.

43 Gantar, »Heziod in njegov pesniški svet«, 102.

44 Pleiner, Bjorkman, »The Assyrian Iron Age«, 305. Za Hetite glej tudi Košak, *Hittite inventory texts*.

45 Sikes, »Folk-lore in the Works and Days' of Hesiod«, 391.

46 Frazer, *Zlati veja*, 208-209.

47 Pleiner, Bjorkman, »The Assyrian Iron Age«, 300.

Z uveljavitvijo izdelave železnih predmetov v času železne dobe postane železo vsesplošno razširjena surovina. V primerjavi z bronastimi naj bi bili železni predmeti trši in cenejši,⁴⁸ kljub temu pa ohranjajo značaj ne-lepe kovine, kovine, ki nima enakega leska kot bron. Poleg orožja in orodja, ki ju omenja tudi Heziod, so iz železa kmalu izdelovali tudi nakit. Maxwell-Hyslopova domneva, da hetitski izraz »črno železo« ponazarja nakitne dodatke, ki so bili zaradi svoje okrasne vrednosti dodatno oksidirani, kar je omogočilo barvni kontrast v kombinaciji z drugimi kovinami ali poldragimi kamni.⁴⁹

V jugovzhodnem alpskem prostoru se z začetkom železne dobe pojavi vrsta železnih nakitnih predmetov ter orožja. Arheologi uporabljajo celo termin »železni horizont«, ki v tem prostoru označuje čas 8. stol. pr. Kr. Predvsem iz grobov poznamo številne železne zapestnice, ovratnice, sponke, igle, nadalje sulice, sekire ter dvo- in enorezne meče (*mahaire*).⁵⁰ Pri tem je treba poudariti, da je bron veliko bolj uporaben za izdelavo nakita, saj je po eni strani lepši in se lesketa, po drugi strani pa ga je tudi lažje nositi.⁵¹ Zato ne preseneča, da po železnem horizontu spet nastopi moda bronastega nakita, orodje pa ostane železno. Množičen pojav železnega nakita v jugovzhodnem alpskem prostoru in na Balkanu⁵² tako nakazuje, da ta kovina ni bila samo nova, temveč tudi modna, saj se je uveljavila, čeprav je bila za izdelavo nakita neprimerna.

Po kratkem pregledu simbolnih pomenov železa, njegove praktične uporabe ter prisotnosti v obrednih kontekstih je moč povzeti, da ima železo tako pozitivne kot negativne konotacije. Čeprav je na pogled grdo in nima leska, se ob nastopu železne dobe hitro uveljavi kot tehnološka novost s številnimi zelo oprijemljivimi prednostmi. Z njim se da hitreje in ceneje opremiti vojsko, predvsem pa je trši od brona. Pri tem moramo seveda upoštevati, da se pomen železa skozi prazgodovinska obdobja spreminja. Za uporabo železa pri Asircih je značilno, da je sprva zelo ekskluzivna, omejena izključno na najvišji sloj (kraljevski dvor), nato se železo uveljavi v vojski in šele nazadnje kot orodje v vsakdanjem življenju.⁵³ O nasprotujočih si lastnostih železa kot »najboljšem in najslabšem življenjskem pripomočku« piše tudi Plinij Starejši: »optumo pessimoque vitae instrumento <est>« (*Nat. hist.* 34.138) – vendar s tem ni mišljeno železo, ki je ne-lepo, a uporabno, temveč Plinij namiguje na uporabo in zlorabo železnih predmetov, torej miroljubnega orodja in pogubnega orožja.

Zakaj torej Heziod najslabšo od vseh dob označi kot železno, kljub vsem prednostim, ki jih je v njegovem času pokazala ta kovina? Preprosto zato, ker

48 Muhly et al., »Iron in Anatolia«, 67.

49 Maxwell-Hyslop, »Note on the Jewellery«, 87-88.

50 Za celovit pregled glej Gabrovec, »Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom«; Gabrovec, »50 let arheologije«.

51 Pri tem mislimo na to, da železo ob stiku s kožo reagira.

52 Glej Teržan, »Early Iron Age chronology«.

53 Pleiner, Bjorkman, »Assyrian Iron Age«.

železo kot snov orodja in orožja pomeni trdo delo in vojno.⁵⁴ Ravno v teh dveh pogledih je železni rod najbolj drugačen od zlatega, ko so ljudje živeli kot nesmrtni bogovi, v miru in brezdelnem blagostanju. Tehnološki napredek, ki ga v Heziodovem času najbolj izrazito predstavljajo prav na novo iznajdene tehnike obdelave železa, ima torej v Heziodovem času negativen predznak. To je tem bolj smiselno spričo dejstva, da je bil avtor *Del in dnevo* po lastni navedbi sin preprostega kmeta (*Op.* 633–640), ki mu slava ni bila prirojena kot homerskim aristokratom, temveč si jo je moral prislužiti s trdim delom.⁵⁵ Tudi v tem pogledu Heziodu in njegovim sodobnikom pritiče rjaveče, temno železo, ne pa lesketavo, svetlo, nerjaveče, božansko – in potemtakem tudi ari- stokratsko zlato.

BIBLIOGRAFIJA

- Bratož, Rajko. *Grška zgodovina: kratak pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo*. Ljubljana: Zbirka zgodovinskega časopisa 18 in Knjižna zbirka Scripta, 1997.
- Broodbank, Cyprian. *An Island Archaeology of the Early Cyclades*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Frazer, James George. *Zlata veja: raziskave magije in religije*. Zbirka Hieron. Ljubljana: Nova revija, 2001.
- Furley, William D. »Prayers and Hymns«. V: *A Companion to Greek Religion*. Blackwell companions to the ancient world, ur. Daniel Ogden, 117–131. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell, 2007.
- Gabrovec, Stane. »Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom«. V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, V. knjiga: Željezno doba, ur. Alojz Benac, 29–181, Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja, 1987.
- . »50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji«. *Arheološki vestnik* 50 (1999): 145–88.
- Gantar, Kajetan., ur., prev. in sprem. študija. *Heziod. Teogonija. Dela in dnevi*. Knjižica Kondor 149. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974.
- Griffiths, John Gwyn. »Archaeology and Hesiod's Five Ages«. *Journal of the History of Ideas* 17, št. 1 (1956): 109–119.
- Johnson, David M. »Hesiod's description of Tartarus (Theogony 721–819)«. *Phoenix* 53, št. 1/2 (1999): 8–28.
- Košak, Silvín. *Hittite inventory texts: (CTH 241–250)*. Texte der Hethiter 10, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1982.
- Maxwell-Hyslop, K. R. »A Note on the Jewellery Listed in Inventory of Minninni (CHT 504)«. *Anatolian Studies* 30 (1980): 85–90.
- Muhly J. D., R. Maddin, T. Stech, E. Özen. »Iron in Anatolia and the Nature of the Hittite Iron Industry.« *Anatolian Studies* 35 (1985): 67–84.
- Pleiner Radomir, Judith K. Bjorkman. »The Assyrian Iron Age: The History of Iron in the Assyrian Civilization«. *Proceeding of the American Philosophical Society* 118, št. 3 (1974): 283–313.

54 O negativnem pomenu železa v povezavi z orožjem in vojno glej tudi Muhly et al., »Iron in Anatolia«, 67–68.

55 Gantar, »Heziod in njegov pesniški svet«, 64.

- Postgate, J. N. »Assyrian Texts and Fragment.«. *Iraq* 35, št. 1 (Spring, 1973): 13-36.
- Richer, Nicolas. »The Religious System in Sparta«. V: *A Companion to Greek Religion*, ur. Daniel Ogden, 236-252. Blackwell companions to the ancient world. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell, 2007.
- Rickard, T. A. »The Use of Meteoric Iron«. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 71, št. 1/2 (1941): 55-66.
- Seaford, Richard. *Money and the early Greek mind: Homer, Philosophy, Tragedy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Sikes, E. E., »Folk-lore in the Works and Days' of Hesiod«. *The Classical Review* 7, št. 9 (1893): 389-94.
- Smith, Peter. »History and the Individual in Hesiod's Myth of Five Races«. *The Classical World* 74, št. 3 (Nov., 1980): 145-63.
- Spencer Harrington, P. M. »Greek Gold Seized.« *Archaeology* 51, št. 1 (January/February 1998). <http://www.archaeology.org/9801/newsbriefs/gold.html> (obiskano 14.1.2010).
- Strauss Clay, Jenny. *Hesiod's Cosmos*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Teržan, Biba. »The Early Iron Age chronology of the central Balkans: a review from the viewpoint of the southeastern Alpine Hallstatt«. *Archaeologia Iugoslavica* 24 (1987): 7-27.
- Varoufakis, G. »Investigation on some Minoan and Mycenaean Iron Objects«. V: *Frühes Eisen in Europa. Festschrift Walter Ulrich zu seinem 70. Geburtstag*, ur. Harold Hafner in Radomir Pleiner, 25-32, Schaffhausen: Peter Meili, 1981.
- Vavelidis, M., S. Andreou. »Gold and gold working in Late Bronze Age Northern Greece.« *Naturwissenschaften* 95 (2008): 361-66.
- Vernant, Jean-Pierre. *Myth and Thought among the Greeks*. New York: Zone Books, 2006.
- Waldbaum, Jane C. »The Coming of Iron in the Eastern Mediterranean: Thirty Years of Archaeological and Technological Research«. V: *The Archaeometallurgy of the Asian Old World*, ur. Vincent C. Pigott, 27-58, Philadelphia: University Museum Monograph 89, 1999.
- West, Martin L. »Ancient Near East Myths in Classical Greek Religious Thought«. V: *Civilizations of the Ancient Near East*, ur. Jack M. Sasson, 33-42, New York: Charles Scribner's Sons, 1995.
- . *Hesiod. Theogony. Works and Days*. Oxford World's Classics. 2. izdaja. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- . *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

METALS IN HESIOD'S *THEOGONY* AND *WORKS AND DAYS*: A SHORT REFLECTION

Summary

The paper considers the perception of metals such as gold, silver, bronze and iron in Hesiod's *Theogony* and *Works and Days*, composed around late 8th or early 7th century BC. An analysis reveals that gold appears exclusively as an attribute of the gods. Only gods wear objects of gold and their works are

golden, too; indeed, they are described as golden themselves. Arguably this metal not only serves as a metaphor for the quality of the immortal and unreachable gods, i.e. Aphrodite, Dionysus, Hera, Zeus and Apollo, but also appears in the 'distant territories of the divine cosmos' – golden is Triton's palace, golden are the apples guarded by a horrible snake on the edge of the earth. Hesiod's golden race, the first mortal race, excellent in all aspects, free of troubles and hard work, is, significantly, also closest to the gods. The silver race, created after the golden one, is inferior to the first just as silver is less precious than gold. Hardly ever mentioned in Hesiod's poems, this metal is omitted from descriptions of jewellery or weapons. What is described as silver are river whirlpools, the colossal pillars of the underworld, and the feet of the nymph Thetis. A possible interpretation is that all these objects are untamed and unreachable, similar to gold but not divine anymore. After the silver race, the gods create the bronze race. This is a race of violent giants, fierce and strong, who are born from the ash tree. Bronze is therefore even farther from the divine: it is human. Moreover, it is the first alloy, and the manufacture of bronze objects demands much more knowledge and skill in comparison with gold and silver. Hesiod uses bronze as a synonym for all that is hard and strong in both poems – bronze is the material of the anvil, of the high walls, door, and doorstep which hold back the Titans in Tartarus, and of the arms carried by Memnon and Heracles. The only race not associated with metals is the race of heroes, exempted in this respect from the progressive devaluation. The fifth and last race is the iron race, to which the poet himself belongs. It is described as beset by the sorrow, hard work and cares sent by the gods. Made of iron are mostly tools and weapons; iron is the soul of Death, hard and heartless. With iron, the worst of all metals, the cycle of devaluation is complete. However, archaeological investigations present a somewhat different picture. In the early Iron Age, i.e. contemporary with the two Hesiodic poems, iron ultimately prevails in the territory of today's Europe. Yet it is not used only to produce weapons and tools – this period reveals a rapid increase in iron jewellery as well. The abundance of the latter shows that iron was not only new but even fashionable, despite being unsuitable for the making of jewellery. In fact, it may have been prized more than gold itself in this period. Why, then, does the poet characterise the iron race as the worst, despite all the advantages brought by this metal? Simply because iron is the material supplying tools and weapons, which are used in labour and warfare respectively. In the golden age, by contrast, men lived in peace, leisure, and opulence like the immortal gods. Innovation and technological progress, such as the knowledge of iron and its techniques, are not perceived to contribute to tranquillity and prosperity; rather, they are associated with harrowing work and war.